

Nr. 22 | 2012

Staff Memo

Clearingen i Norges Bank

Harald Haare, Finansiell stabilitet, seksjon for finansiell infrastruktur

Staff Memos present reports and documentation written by staff members and affiliates of Norges Bank, the central bank of Norway. Views and conclusions expressed in Staff Memos should not be taken to represent the views of Norges Bank.

© 2012 Norges Bank

The text may be quoted or referred to, provided that due acknowledgement is given to source.

Staff Memo inneholder utredninger og dokumentasjon skrevet av Norges Banks ansatte og andre forfattere tilknyttet Norges Bank. Synspunkter og konklusjoner i arbeidene er ikke nødvendigvis representative for Norges Banks.

© 2012 Norges Bank

Det kan siteres fra eller henvises til dette arbeid, gitt at forfatter og Norges Bank oppgis som kilde.

ISSN 1504-2596 (online only)

ISBN 978-82-7553-685-1 (online only)

Clearingen i Norges Bank

I dag benyttes begrepet "clearing" ofte om avregning av betalinger og handel i verdipapirer og derivater. De beløp aktørene skylder og har til gode mot hverandre regnes til en nettoposisjon for hver enkelt aktør, som så gjøres opp. Begrepet "clearing" har imidlertid også vært benyttet for avregning av andre typer posisjoner. Som følge av valutauro innførte mange stater på 1930-tallet tiltak for å beskytte handelsbalansen, blant annet etablering av clearingavtaler med andre land. Med begrepet "clearing" menes i denne sammenheng avregning av gjeld og tilgodehavender av eksport, import, fraktavtaler, utbytter m.v. mellom forskjellige land. Notatet drøfter bakgrunnen for slike clearingordninger, utformingen av clearing i Norge og hvordan slik clearing til slutt ble avviklet og erstattet av andre typer institusjoner. Notatet er et bakgrunnsdokument for arbeidet med Norges Banks 200-årsjubileumsprosjekt.

Innledning og kort oppsummering

De første clearingordningene kom som en følge av urolige valutapolitiske forhold etter Den første verdenskrigen som kulminerte i opphevelsen av gullstandard i 1931. Dette fikk store følger for handelen mellom landene idet mange stater innførte ulike tiltak for å beskytte handelsbalansen, blant annet etablering av clearingavtaler. Med begrepet "clearing" menes i denne sammenheng den avregningen av gjeld og tilgodehavender som fant sted av eksport, import, fraktavtaler, utbytter m.v. mellom forskjellige land.

Frem til 1925 begrenset de nasjonale beskyttelsestiltakene seg til å omfatte import- og eksportrestriksjoner og økte tollsatser. Handelsforholdene bedret seg i andre halvdel av 1920-tallet, men bedringen varte ikke lenge. Hovedårsaken var krisen som fulgte etter børskrakket i New York i 1929, men også problemer innen europeisk jordbruk hadde betydning. Det ble gjort forsøk på å komme tilbake til normale handelsrelasjoner mellom landene, men disse førte ikke til noe resultat.

Europa gikk deretter igjen inn i en svært vanskelig periode. Først kom det finansielle sammenbruddet i Tyskland sommeren 1931. Tyskland innførte full kontroll av valutaomsetningen. Enda viktigere var Englands suspensjon av gullinnløsningen senere i 1931. England økte samtidig sine tollsatser. Disse hendelsene førte til at de fleste land fastsatte kvantitative begrensninger på import og noen iverksatte også importforbud. Samtidig ble det innført streng valutakontroll.

De første clearingavtaler så nå dagens lys.¹ Formålet med avtalene var å redusere behovet for oppgjør i valuta mellom handelspartnerne.

I Tyskland ble valutaforvaltningen fra høsten 1931 regulert av den såkalte "Devisenbewirtschaftung". I stedet for å devaluere den tyske valutaen, foretrakk tyske myndigheter å holde kursen på riksmark på det samme nivået som valutaen hadde under gullpariteten (gullstandard). For å få til dette måtte det foretas streng regulering av eksport og import, og Tyskland inngikk clearingordninger med

¹ Den første clearingavtalen ble inngått mellom Østerrike og Sveits.

en lang rekke land. Med sin omfattende eksport og import hadde Tysklands politikk stor betydning² for andre europeiske land.

På slutten av 1930-tallet hadde omsetningen over clearingavtaler fått et meget stort omfang³. I 1938 ble 78 % av den tyske importen og 84 % av den tyske eksporten betalt over clearingkonti eller på grunnlag av inngåtte betalingsavtaler⁴. På dette tidspunktet hadde også England og Frankrike inngått flere clearingavtaler. Under Den andre verdenskrigen fikk handel via clearing et enda større omfang for de land som var underlagt tysk overherredømme. Handelsclearing hadde forholdsvis stor utbredelse fra tidlig på 1930-tallet til rundt 1950. Særlig omfattende var ordningene fra siste del av 30-tallet til siste del av 1940-årene.

Opprettelsen av Den europeiske betalingsunionen (EPU) i 1950 markerte slutten på de tosidige betalings- og clearingavtalene mellom de fleste land i Vest-Europa. Unionen overtok de funksjoner som de to-sidige (bilaterale) clearingordningene hadde hatt. EPU eksisterte til 1958, da EPU ble avløst av EMA (Den europeiske valutaavtale). Det ble da innført konvertibilitet mellom de vestlige valutaene. EMA eksisterte inntil 1972 da oppgavene til EMA (delvis) ble overtatt av IMF.

Også etter 1950 var det tosidige clearing-/betalingsordninger med noen vesteuropeiske land, landene i Øst-Europa og land i Asia, Afrika og Sør-Amerika. Den siste avtalen, med Øst-Tyskland, ble først avviklet sent på 1960-tallet.

I dette notatet behandles først bakgrunnen for clearingordningene og utviklingen inntil 1939. I denne delen behandles også rutiner etc. rundt clearingordningene. Deretter behandles tidsrommet 1940-45, og avslutningsvis behandles clearing- og betalingsordningene etter krigen og de internasjonale institusjoner som ble opprettet for å få verdenshandelen og internasjonale betalingsforhold inn på et spor hvor målet var frihandel og full konvertibilitet mellom valutaer.

Notatet er et bakgrunnsdokument for arbeidet med Norges Banks 200-årshistorieprosjekt. Norges Banks arkiv har vært en viktig kilde ved utarbeidelsen av notatet.

Perioden 1930-1939

Nærmere om Tysklands handelspolitiske stilling

Vi vil i dette avsnittet fokusere på Tysklands politikk i denne perioden og de følger dette fikk for andre land, her i første rekke Norge. Bakgrunnen for dette er at Tyskland var det førende landet når det gjaldt å etablere clearingordninger. Mange land i Europa, som var avhengig av eksport til Tyskland, måtte derfor tilpasse sin handelspolitikk til den politikken som ble ført der.

² På denne tiden eksisterte Det britiske samveldet. Storbritannias import- og eksportaktiviteter var i ikke ubetydelig grad rettet mot samveldelandene, og Storbritannia var således mindre avhengig av handel med europeiske land enn hva som var tilfellet for Tyskland. Med sin store økonomi var også USA mindre avhengig av eksport og import til andre land enn hva som var tilfellet for europeiske land.

³ Overfor land det ikke var inngått clearingavtale med, skjedde betalingene i den valuta som var avtalt, for eksempel britiske pund eller amerikanske dollar. Med et omfattende sett av clearingavtaler ble imidlertid tilgangen på fri valuta begrenset. Den frie handelen ble derfor også påvirket av clearingavtalene.

⁴ Gabriel Kielland, "Fra fri valuta til clearing", Johan Grundt Tanum, Oslo 1945 (På slutten av 1950-tallet var Kielland direktør i Økonomisk Statistisk avdeling i Norges Bank).

Clearingavtalene som Norge avtalte med andre land var nødvendige for å få utbetalt fastfrosne (ikke tilbakebetalte) norske tilgodehavender i de aktuelle landene. Valutamangel i disse landene førte til at clearing var den eneste oppgjørsmåten for disse tilgodehavendene⁵. Dette var først og fremst nødvendig overfor land i den såkalte *reichsmarkblokken* (land i Sør-, Sentral- og Øst-Europa), i motsetning til landene i *sterlingblokken*, hvor Norge og de andre skandinaviske landene deltok. Det var dessuten en *gullblokk*, hvor blant annet Frankrike, Belgia og Nederland var sentrale land.

Etter det finansielle sammenbruddet iverksatte Tyskland strenge reguleringer i bruken av fremmed valuta. Dette fikk stor betydning for handelen mellom de europeiske landene. Tysklands andel av verdenshandelen var 10 % i 1931. Den tyske valutasituasjonen fikk stor betydning for alle europeiske land. I 1931 importerte Tyskland for 6 730 millioner riksmark. Samtidig eksporterte tyskerne for 9 600 millioner riksmark. Av Tysklands import kom 56 % fra europeiske land, mens 44 % kom fra resten av verden. Eksporten fordelte seg med 81 % på Europa og bare 19 % på resten av verden. I forhold til resten av verden hadde Tyskland således et importoverskudd på 1 142 mill riksmark, mens Tyskland overfor Europa hadde et eksportoverskudd på rundt 4 milliarder riksmark. Tyskland, sammen med Storbritannia, var landene med den største industriproduksjonen i Europa. Begge importerte råstoffer og eksporterte ferdigvarer.

En strengere valutakontroll ble særlig følbart etter at nazistene overtok makten i landet og satte som mål å få ned arbeidsløsheten. Fra 1934 ble således alle handlinger som kunne påvirke betalingsbalansen gjenstand for kontroll. For eksempel ble all import av utenlandske varer betinget av at importørene hadde importtillatelse. Kontrollregimet ble administrert av Deutsche Reichsbank. Sentralbanken skulle følge opp all handel med fremmed valuta (på samme måte som i andre land). Formålet var å opprettholde balanse i betalingene overfor utlandet.

⁵ Storbritannia var Norges største handelspartner på 1930-tallet. Her ble det inngått en handelsavtale i 1933. Året før var det inngått en handelsavtale med Frankrike. Som gruppe var også de andre skandinaviske landene viktige for norsk eksport og import. Overfor disse, og Be-Ne-Lux-landene, hadde Norge inngått en antiproteksjonistisk konvensjon (Oslo-konvensjonen).

Valutakrisen skaper uro også i Norge

Også i Norge var det på et tidlig tidspunkt mange som mente at det måtte legges begrensninger på vår import og heller benytte oss av norsk produksjonskapasitet. Selv om valutasituasjonen ikke var prekær kom representanter for landets største banker og store næringsorganisasjoner 15. oktober 1931 med et opprop til det norske folk. Her sto det blant annet:

”Den økonomiske utvikling de senere år med den voldsomme og ujevne økning av produksjonen har ført med seg en avsetningskrise som gjør seg gjeldende over alt. Den har blitt skjerpet ved de mange hindringer for den frie omsetning mellom landene og som også virker stengende for den norske næringsvirksomhet som arbeider for utlandet. Som utsiktene for vår eksport og skipsfart nå ligger an, og med de forstyrrelsene i de internasjonale kredittforhold som nå hersker vil avsetningen ikke kunne bære den omfattende vareinnførsel som nå foregår, og det vil være til gagn for landet om man allerede straks innretter seg herpå.

Vi har kommet til et vendepunkt. Importen må begrenses ved en omlegging av forbruket fra utenlandske til norske produkter. Herved vil vår import bringes ned slik at den kommer i et riktig forhold til vår eksport og de øvrige ytelser til utlandet.

Det vil skaffe arbeid for tusener av ledige hender.

Arbeidet for å bruke norske varer må bæres oppe av en sterk nasjonal ansvarsfølelse i bevisstheten om at den harde nødvendighet tvinger oss til å handle til vern om landets økonomi. De siste dagers økonomiske begivenheter har ytterligere tilspisset situasjonen.

Enhver må nå i størst mulig utstrekning kun kjøpe norske varer og mest mulig bruke fødemidler produsert i Norge. På de fleste områder kan norske varer fullt ut konkurrere med de utenlandske. Det pågår og vil ytterligere bli igangsatt et planmessig og energisk arbeide for å sette det samlede norske produksjonsliv i stand til å møte kravene.

Det er i dag mer enn noen gang før nødvendig at norske menn og kvinner tenker og handler ut fra landets krav og bruker norske produkter.

Vi retter denne inntrengende appell til hele det norske folk.”

Konsekvensene av ikke å innføre valutakontroll

Ikke alle land innførte umiddelbart en restriktiv valutakontroll. Land som etter likviditetskrisen kunne gjenoppta en fri betalingsutveksling med utlandet, fant det likevel urimelig og uholdbart å fortsette med å betale import og andre forpliktelser med fri valuta til landene med valutakontroll. Disse opplevde at deres eksporttilgodehavender ble sperret i disse landene, se ramme. Dette var tilfellet for Norge.

Nærmere om konsekvenser av valutakontroll

Vi tenker oss to land, A og B. B har valutakontroll og A har det ikke. A importerer for 100 mill kroner fra B, mens A's eksport til B er på 50 mill kroner. B tilføres således 100 mill kroner i fri valuta, men benytter bare 50 mill av dette. For de resterende 50 mill kronene kan B foreta import fra andre land med den frie valutaen. Selv om dette skjer, sperrer B A's tilgodehavender og reduserer importen fra A mest mulig. Konsekvensen vil kunne være at eksportbedrifter i A kanskje ville måtte innstille sin virksomhet, alternativt må bedrifter i A måtte redusere sine priser for å kunne være konkurransedyktige. Denne utviklingen ville etter kort tid føre til et punkt hvor alt stoppet opp.

Hvis en ikke lykkes med å få løst denne situasjonen gjennom forhandlinger slik at B lempet på sin strenge valutaregulering, ville en mulighet være å presse B med å holde tilbake B's tilgodehavender og at B deretter skulle betale forfalte gjeldsbeløp i en fri valuta. B's tilgodehavender kunne importørene i land A betale inn på en særskilt konto i sentralbanken (men for vedkommende utenlandske kreditors regning) i A's egen valuta. Disse tilbakeholdte innenlandske betalingsmidler kunne så bli brukt som betaling til eget lands eksportører og eventuelt andre som hadde udekkede tilgodehavender i vedkommende valutakontrollerte land. Gjennom dette hadde en funnet et opplegg som gjorde det mulig å avvikle utenlandsk gjeld og utenlandske tilgodehavender ved å benytte innenlandske betalingsmidler. Opplegget gjorde det samtidig mulig å styre handelen fra et land over til andre hvor valutaforholdene var gunstigere eventuelt at importen kunne brukes som byttemiddel for å opprettholde eller også øke eksporten.

Generelt hadde clearingavtalene ikke noen kvantitative begrensninger. Clearingen søkte bare å avregne fordringer og gjeldsposter/eksport og import. Formålet var å sørge for at eksportøren fikk betalt sitt tilgodehavende og importøren fikk betalt sin gjeld, altså et praktisk arrangement for selve betalingsoperasjonen. Systemet fokuserte imidlertid på det økonomiske mellomværende mellom to land (og ikke på transaksjoner hvor flere parter kan være involvert). Derfor fikk clearingen også en viktig rolle under de tosidige handelsavtaler som ble opprettet mellom mange land i denne perioden.

Norge inngår clearingavtale med Tyskland

Norges første clearingavtale, avtalen med Tyskland, trådte i kraft 19. januar 1933 (undertegnet 9. januar 1933). Denne avtalen var en såkalt ensidig clearingavtale. Det betydde at det ble opprettet en såkalt Sondermark konto for Norges Bank i Reichsbank. På denne kontoen kunne tyske importører av norske varer som ikke hadde fått tilstrekkelig med fri valuta av tyske myndigheter, innbetale sin gjeld i riksmark til de norske eksportørene. Dette gjaldt selv om betalingen var avtalt i en annen valuta. Norges Bank og andre norske banker måtte deretter finne norske importører av tyske varer og tjenester som hadde behov for slike Sondermark. Motverdien av innbetalte Sondermark som ble solgt til de norske importører kunne Norges Bank utbetale til de norske eksportørene. Det kunne imidlertid ikke utbetales mer enn dette omregnede beløpet.

I den "ensidige" clearingavtalen var det nødvendig at norske importører hadde et tilstrekkelig behov for riksmark. Tyske varer som var fakturert for eksempel i £ eller \$, kunne ikke benyttes for avregning på Sondermark kontoen i Reichsbank.

Våren og sommeren 1934 innførte de tyske myndighetene en begrensning i adgangen til å betale inn beløp på Sondermark kontoen. Således ble en del definerte varer (såkalte Bewirtschaftede varer) ikke tillatt gjort opp på denne måten. Norge ble samtidig forespeilt at det kunne leveres mer hvalolje til Tyskland, hvis en kunne oppnå en gunstig ordning ved betalingen gjennom en clearingordning. Det ville da være klart at mer tilfeldige salg til norske importører av Sondermark ville være helt utilstrekkelige for en eventuell betaling av hvaloljesalget med det clearingsystem som eksisterte på det tidspunktet. Det var derfor nødvendig at norske importører av tyske varer måtte organiseres. Betalinger til Tyskland måtte samles. Deretter kunne disse betalingene benyttes til å utligne de riksmarkbeløp som ville bli innbetalt i Tyskland. Ved dette gikk man over til det "to-sidige" clearingsystem. Dette var prinsippet i den clearingavtalen som trådte i kraft 15. september 1934 (avtalen var fra 6. september samme år). Samtlige betalinger i varebyttet mellom Tyskland og Norge skulle heretter utelukkende skje over clearingkonti som var opprettet i Norges Bank og i Reichsbank. Kort etter at avtalen trådte i kraft ble alle tyske clearingkonti flyttet fra Reichsbank til den nyopprettede avregningsentralen Deutsche Verrechnungskasse (opprettet 1934) i Berlin. Sentralen var et datterselskap/underavdeling av Deutsche Reichsbank.

I Norge skulle nå betaling for tysk import eller varer som hadde vært gjenstand for en vesentlig bearbeidelse eller forarbeidelse, skje i norske kroner. Betalingen skulle foretas gjennom norske banker for videre avregning gjennom Norges Bank. Eventuelle forpliktelser i annen valuta skulle regnes om til kroner.

I Tyskland skulle betaling for importerte norske varer eller varer som hadde blitt bearbeidet eller forarbeidet i Norge, foretas i riksmark. Her skulle betalingen skje gjennom tyske banker og deretter innbetales på Norges Banks samlekonto i Deutsche Verrechnungskasse og deretter avregnes til norske importører. På samme måte som i Norge skulle forpliktelser i annen valuta omregnes til riksmark. Oppgjøret av clearingkontoen og omregning av kroner til riksmark og riksmark til kroner (eventuell omregning av annen valuta til kroner eller riksmark) skjedde etter bestemmelsene i clearingavtalen.

Hvordan foregikk clearingene?

I en veiledningsbrosjyre fra 1930-årene beskrev Norges Bank clearing på denne måten:

"Clearingen har store likheter med en sjekkordning. For å utstede en sjekk, må det være dekning på sjekkontoen. Bankforbindelsen til innehaveren av sjekkontoen vil normalt ikke at kontohaver skal overtrekke kontoen. I forhold til en clearingordning kan en se på innbetalingene i Norge fra norske importører av varer som dekningen for de sjekker som blir belastet kontoen i form av innbetalinger i det andre landet fra importører i det landet. Innbetalingene i det andre landet regnes om til norske kroner etter kursen på avregningsdagen for den andre valutaen. På grunnlag av disse innbetalingene får de norske eksportørene sin betaling. En forutsetning er altså at det var "dekning" på konto."

Det betydde at det til enhver tid måtte være balanse mellom innbetalinger og utbetalinger på clearingkontoen i Norges Bank. Dette forklares nærmere senere. Det var ikke uvanlig at eksportører måtte vente på betaling.

De ulike steg i en clearingtransaksjon

Clearingordningen mellom to land var nærmere beskrevet i den avtalen som var inngått mellom landene, men hvilke transaksjoner var nødvendige for at importører kunne få gjort opp sin gjeld i det andre landet. Nedenfor beskrives de ulike steg i en betaling fra en tysk importør til en norsk eksportør og motsatt:

Eks 1: En tysk importør skal betale en norsk eksportør:

1. Den tyske importøren av den norske varen gjorde opp sin forpliktelse ved å betale fakturasummen inn på Norges Banks samlekonto i Deutsche Verrechnungskasse.
2. Hvis kjøpesummen var avtalt i mark, betalte importøren dette beløpet til Deutsche Verrechnungskasse og beløpet ble bokført på Norges Banks marksamlekonto.
3. Hvis betalingen skjedde i norske kroner, skulle fakturaens pålydende i mark omregnes til norske kroner etter Verrechnungskassens kronekurs den foregående dagen og bokføres på Norges Banks kronekonto i Verrechnungskassen.
4. Hvis betalingen skjedde i annen valuta enn mark, ble den valutaen som betalingen skjedde i, omregnet til norske kroner eller mark og bokført som under pkt. 3.
5. Deutsche Verrechnungskasse informerte deretter Norges Bank om de innbetalinger som var foretatt på Norges Banks samlekonti.
6. Norges Bank kunne så utbetale de norske eksportørens deres tilgodehavender.
7. En viktig forutsetning til måtte være til stede. De pengene som var innbetalt til Verrechnungskassen, kunne ikke overføres fysisk til Norge. Fordi Norges Bank bare foresto det administrative arbeidet ved overføringen, og ikke sto for noen form for mellomfinansiering, kunne utbetaling til eksportøren først skje når norske importører av tyske varer hadde innbetalt et tilsvarende beløp på Deutsche Verrechnungskasses samlekonti i Norges Bank.
8. Av det aktuelle beløpet skulle "en nærmere fastsatt del" overføres til en særkonto, som kunne disponeres fritt av Deutsche Verrechnungskasse
9. De norske eksportørene fikk så sine tilgodehavender av restbeløpet i den rekkefølge som deres kunder foretok innbetalinger på Norges Banks samlekonti i Deutsche Verrechnungskasse.

Eks 2: En norsk importør som skal betale en tysk eksportør:

1. Den norske importøren betalte inn kjøpesummen til Deutsche Verrechnungskasses samlekonto i Norges Bank.
2. Beløpet ble innbetalt i kroner, og ble etter avtale bokført i kroner eller mark. Dette skjedde selv om prisene var avtalt i pund, dollar eller franc.
3. Norges Bank informerte deretter Deutsche Verrechnungskasse om de innbetalinger som var skjedd til kassens samlekonti i Norges Bank.
4. Utbetalingene til de tyske eksportørene skjedde på tilsvarende måte og i den rekkefølge som deres norske kunder hadde innbetalt til Deutsche Verrechnungskasses samlekonti i Norges Bank og i den utstrekning som de tyske importørene ved innbetalinger til Norges Banks samlekonti i Deutsche Verrechnungskasse hadde skaffet midlene.

Betingelsen for at eksportører i de to landene skulle få sine tilgodehavender uten ventetid var derfor at den norske importen fra Tyskland var større enn vårt salg dit. Hvis dette ikke skjedde, ville det på kontoen i Tyskland samles opp tilgodehavender som først kunne overføres ved en økning i importen

fra Tyskland eller en reduksjon i eksporten fra Norge. Tyske importører måtte imidlertid ha "betalingstillatelser" for det de kjøpte i Norge.

Omfanget av import ble bestemt av de norske importørens innbetalinger på Deutsche Verrechnungskasse samlekonti i Norges Bank i løpet av den nest foregående måned. For eksempel ville betalingstillatelsene for mars bli beregnet på grunnlag av de norske importørens innbetalinger i januar. Norske eksportører måtte også, for å sikre seg betaling, kontrollere at deres tyske kunder hadde de nødvendige importtillatelser.

Hva ble omfattet av clearingordningen?

Utgangspunktet var her clearingavtalen. Generelt skulle betaling over clearingordningen mellom Norge og Tyskland skje for alle varer av norsk eller tysk opprinnelse. Med varer mente man også varer som hadde fått en vesentlig bearbeidelse eller forarbeidelse i landene. I tillegg til vareverdien kom alle kostnader i forbindelse med eksporten/importen. Det kunne være kostnader som provisjoner, frakt, toll, spedisjon, annonser, juridisk bistand, montering og reparasjoner av maskiner og alle omkostninger i forbindelse med varetransporter. Etter et tillegg i avtalen mellom Norge og Tyskland skulle også enkelte andre tilgodehavender og gjeldsposter inkluderes.

I alle to-sidige clearingavtaler (med noen få unntak) var det derfor en generell regel at det bare var betalingen for varer som var produsert i det ene eller det andre av de to landene, som var omfattet av avtalen. Regelen var derfor at transittvarer var unntatt. Det var også tilfelle med den tysk/norske avtalen fra 1934. Transittvarer var varer som hadde passert tysk område, og som ikke var av tysk opprinnelse eller som hadde blitt vesentlig forarbeidet eller bearbeidet i Tyskland. Det hadde heller ikke noe å si om varene hadde blitt tollbehandlet i Tyskland. Betalingen for disse varene skulle ikke avregnes over clearingkonto, men sendes direkte til selgeren eller en eventuell tysk mellommann.

Fra 1. januar 1935 måtte norske eksportører som solgte varer til Tyskland, sørge for at Tollvesenet, Postverket og Norges Bank fikk de nødvendige opplysninger for å avgjøre om varen reelt var norsk eller hadde gjennomgått en vesentlig bearbeidelse eller forarbeidelse i Norge.

Organiseringen av clearingarbeidet i Norge

Clearingavtalene førte med seg mye arbeid. I Norges Bank ble det derfor opprettet et eget clearingkontor. 1935 var det ansatt 43 funksjonærer ved dette kontoret. Ganske raskt oppsto det behov for å få oppnevnt et utvalg av sakkyndige, som kunne stå som rådgivende organ for Norges bank ved praktisering av clearingavtalenes bestemmelser, særlig hvor det var tvilstilfelle og spørsmål av handelspolitisk art. 5. oktober 1934 oppnevnte derfor Finansdepartementet en Clearingnemnd som besto av 8 medlemmer (senere øket til 9). I nemnda var det representanter fra Finansdepartementet, Utenriksdepartementet, Handelsdepartementet, Norges Bank, Det Statistiske Centralbyrå, Den norske Bankforening, Norges Industriforbund og Norges Handelsstands Forbund. Formannen var direktør Gunnar Jahn fra Det Statistiske Centralbyrå. Nemnda var rådgivende for Norges Bank og Finansdepartementet i disse sakene, men den kunne også på eget initiativ ta opp tvilstilfeller.

For arbeidet som ble utført av Norges Bank, skulle eksportørene betale en clearingprovisjon for alle clearingoppdrag.

Norges Bank hadde en sentral rolle i clearingen, men kunne ikke selv påse at alle clearingbestemmelsene ble overholdt. Banknæringen hadde derfor også et betydelig ansvar for at reglene ble etterlevd og at det som skulle betales over clearing, også ble betalt. Bankene skulle også kontrollere og gi Norges Bank beskjed dersom det var grunn til å tro at beløp fra Tyskland for utbetaling til norske eksportører gjaldt betaling som ikke var av norsk opprinnelse. De skulle ellers se etter at beløp som kom fra Tyskland over den norsk/tyske clearingen ikke gikk til andre formål enn betaling av norsk eksport. Det kunne for eksempel skje at betalingen ble videresendt til andre land.

Banker som var engasjert i inkasso for tyske firmaer skulle sørge for at innkasserte beløp ble innbetalt clearingkontoen i Norges Bank som igjen ville avregne innbetalingen til tyske eksportører. Når en importør skulle betale for importen, måtte han ta med kopi av importdeklarasjonen. Banken som foretok utbetalingen, måtte kontrollere at deklarasjonen fulgte med betalingsoverføringen til Norges Bank. Overføringen kunne også oversendes sammen med en spesifikasjon som gjorde det mulig å identifisere de enkelte fakturabeløpene som inkassobeløpet besto av.

Norge skjerper clearingkravet for norske importører - provisorisk anordning av 1934

Resultatet av den opprinnelige avtalen mellom Tyskland og Norge var at mange norske eksportører ikke fikk den betalingen de skulle til det tidspunktet kjøpesummen forfalt. For å sikre norske eksportører betaling fra utenlandske importører av norske varer vedtok norske myndigheter en provisorisk anordning om betalingsutjevning av 17. august 1934. Anordningen hadde kun 3 paragrafer, hvorav § 1 fastsatte følgende regel:

”Hvis et fremmed land begrenser eller hindrer overføring av betalingsmidler til Norge, kan Finansdepartementet treffe de bestemmelser som finnes påkrevet for at norske tilgodehavender i vedkommende land kan få dekning ved utjevning av tilgodehavender i Norge.”

§ 2 fastsatte at overtredelse av forskriften ble straffet med bøter:

”Overtredelse av bestemmelser truffet i medhold av § 1 straffes med bøter i inntil 3 måneder.”,

mens § 3 fastslo at anordningen trådte i kraft umiddelbart.

Hvorfor hadde anordningen/loven en regel om overtredelse og straff for de norske bedriftene som ikke lot betalingene skje over clearingordningen vi hadde med Tyskland?

I et veiledende og orienterende hefte fra 1935 om den norsk-tyske clearing skriver Norges Bank følgende:

”Det er av overordentlig stor betydning at de norske importører er klar over den skade de forvolder sine egne landsmenn (eksportørene), hvis beløp som etter avtalens bestemmelser skal betales over clearingkontoen, unndras clearing og remitteres enten til Tyskland i fri valuta eller for tysk regning til et annet land.”

Høsten 1934 var slike omgørelser særlig uheldige da det dette året hadde skjedd en forskyvning i betalingsbalansen mellom Norge og Tyskland. Det hadde ført til at tyske innbetalinger på

clearingkontoen var langt høyere enn innbetalingene i Norge. Slik sett var clearingkontoen i Norges Bank overtrukket ved at den hadde en saldo på 4,9 mill riksmark eller 7.9 mill kroner udekket. Dette beløpet kunne ikke utbetales til norske eksportører før de norske importørene betalte sin import av tyske varer over clearingen. I tillegg til dette kom at hvalfangstselskapene hadde et meget stort tilgodehavende i Tyskland for hvalolje som var levert. Det var derfor naturlig å vurdere en motregningsordning fra norsk side. Utenriksdepartementet ba derfor regjeringen å treffe tiltak til å ivareta interessene til de norske eksportørene.

Den provisoriske anordningen ble avløst av lov om betalingsutjevning av 31. mai 1935 (Innst. O. nr 32 og Ot.prp. 35 for 1935). Bakgrunnen for anordningen var den handelspolitiske situasjonen som førte til at Utenriksdepartementet i et brev av 31. juli 1934 til Finans- og Tolldepartementet ba sistnevnte vurdere om det var ønskelig at regjeringen i gitte tilfelle uten videre skulle ha anledning til å treffe de nødvendige forholdsregler for å beskytte norske næringsinteresser og foreslo derfor at det snarest mulig kom på plass en provisorisk anordning som ga Kongen rett til å utarbeide bestemmelser om oppfyllelse av betalingsplikt for kjøp av varer som var foretatt i utlandet. Et foreløpig utkast var laget av Utenriksdepartementet i samarbeid med Justisdepartementet. Utkastet hadde også vært forelagt direksjonen i Norges Bank som i brev av 15. august 1934 meddelte at den ikke hadde noen vesentlige bemerkninger, bortsett fra at anordningen burde formuleres slik at betaling kunne skje enten til Norges Bank eller til et annet innenlandsk betalingssted som Kongen fastsatte. I tilknytning til avtalen som var inngått med Tyskland, ble det laget nærmere bestemmelser om betaling av tyske varer som skulle innføres til Norge og om import- og eksportdeklarasjoner. Departementet hadde allerede med hjemmel i de provisoriske anordningene i rundskriv fra 12. og 25. september 1934, 20. oktober 1934 og 30. januar 1935 sendt ut nærmere bestemmelser om betaling av tyske varer som skulle innføres til Norge m.v. samt om import- og eksportdeklarasjoner.

Lovteksten var identisk med teksten i den provisoriske anordningen, bortsett fra at overtredelse nå også kunne straffes med fengsel. Det ble senere gjort flere endringer i loven. Ved en provisorisk anordning av 1. oktober 1937 om tillegg til lov om betalingsutjevning kom det en bestemmelse som senere ble innarbeidet i lov om betalingsutjevning ved tilleggslov av 13. mai 1938. Loven fikk da en tilføyelse til § 1:

”Dersom det av fremmed land gjennom valutarestriksjoner legges hindringer i veien for det frie varebytte mellom dette land og Norge, kan Finansdepartementet bestemme at landets tilgodehavender i Norge bare kan anvendes til dekning av norske tilgodehavender i vedkommende land og treffe de bestemmelser som finnes påkrevet til gjennomføring herav.”

Clearingavtaler på slutten av 1930-tallet

I 1939 hadde Norge clearingavtaler med Tyskland (inkl Østerrike og Sudetområdet), Italia, Spania, Tyrkia, Romania og Hellas. De tre siste avtalene fungerte ikke, idet de norske importørers betalinger ikke var tilstrekkelige til å sikre norske eksportører betaling innen en rimelig frist. Avtalene og særbestemmelsene ble ofte revidert.

Året før, i mars 1938, hadde 38 land samlet inngått 178 clearingavtaler:

Tabell 1: Antall inngåtte avtaler i de viktigste clearinglandene

Land		Hadde avtaler med
Tyskland	hadde avtaler med	35 land
Italia	"	28 "
Tyrkia	"	23 "
Hellas	"	19 "
Bulgaria	"	18 "
Ungarn	"	17 "
Romania	"	16 "
Jugoslavia	"	14 "

I årene før andre verdenskrig vokste betydningen av clearing sterkt. I 1937 ble det anslått at clearinghandel utgjorde 12 % av verdenshandelen, året etter var andelen vokst til 36 % og i 1939 ble det anslått at 73 % av verdenshandelen skjedde over clearing. Også for Norge økte clearing-omsetningen siste del av 1930-tallet.

Tabell 2: Omsetning i Norges clearingavtaler i perioden 1933-39 (mill kroner)⁶

Kronebeløp innbetalt til Norges Bank							
Land	Tyskland	Italia	Hellas	Tyrkia	Spania	Romania	Sum
1933	-	-	-	-	-	-	-
1934	-	-	-	-	-	-	-
1935	118 379	-	-	-	-	-	118 379
1936	135 769	3 696	1 165	1 823	2 517	-	144 970
1937	170 927	10 507	772	1 630	2 455	1 033	187 324
1938	170 595	11 305	878	2 624	144	-	185 546
1939	194 962	13 183	1 058	2 594	2 673	-	214 470
Sum	790 632	38 691	3 873	8 671	7 789	1 033	850 689

Tabellen viser Tysklands helt dominerende stilling. For enkelte år er det ikke oppgitt innbetalinger til enkelte land i årsberetningen.

Perioden 1940-1945

Etter 9. april 1940 ble det inngått en rekke avtaler om hvordan betalinger mellom Norge og andre land skulle skje. Mens Norge ved inngangen til 1940 hadde fem slike avtaler, med Tyskland, Italia, Spania, Hellen og Tyrkia, hadde man ved utgangen av 1940 avtaler om betalingsordningen med i alt 13 land. Nye avtaler ble inngått med Protektoratet Böhmen og Mähren, Sverige, Danmark, Finland, Hellas, Sveits, Jugoslavia, Belgia, Nederland, Bulgaria, Ungarn og Sovjetsamveldet.

⁶ Tall fra Norges Banks årsberetninger.

Organiseringen av clearingarbeidet – Norges Clearinginstitut

Etter krigsutbruddet tok det vel en måned før utenrikshandelen kom i gang igjen. Nå var det helt andre problemer som måtte løses enn i 1930-årene. Staten måtte av hensyn til landets forsyningssituasjon overta kontrollen med hvilke varer som ble eksportert og importert. I Norge var gull ikke lenger disponibelt og det fantes heller ingen fri valuta. Gull og fri valuta kunne nå ikke benyttes for å gjøre opp ubalanser. All handel måtte skje over clearing.

Det økte antall clearingavtaler etter krigsutbruddet og utsiktene til at betalingene til og fra de fleste europeiske land ville komme til å skje på clearingbasis, førte til at Handelsdepartementet fant det hensiktsmessig å overføre clearingen fra Norges Bank til et eget clearinginstitut.

Norges Clearinginstitut ble etter en forordning fra Handelsdepartementet opprettet 6. november 1940. Etter forordningen skulle instituttet stå for gjennomføringen av alle betalingsavtaler mellom Norge og andre land hvor betalingen helt eller delvis skulle reguleres på clearingbasis. Handelsdepartementet skulle utpeke et Clearingråd. Rådet fungerte også som Clearinginstituttets styre.

På grunnlag av bestemmelser gitt av departementet skulle Rådet overvåke ledelsen av virksomheten til instituttet. Eventuelle forpliktelser for instituttet skulle garanteres av den norske stat ved Finans- og tolldepartementet. Rettighetene og pliktene som Norges Bank hadde i henhold til inngåtte clearing- og bankavregningsavtaler, skulle overtas av Norges Clearinginstitut. Det gjaldt også betalinger etter lov om betalingsutjevning. Clearinginstituttet skulle utføre betalingsoppdragene slik som de ble mottatt fra utenlandske clearinginstitutter eller sentralbanker eller fra de norske debitorer. Hvis det var foretatt pantstillelser eller overdragelser, ble det ikke tatt hensyn til dette, med mindre det var medregnet i betalingsoppgjøret.

Etter at Handelsdepartementet overtok ansvaret for clearingen, skulle nesten all clearing mellom Norge og utlandet skje via Norges konto i Deutsche Verrechnungskasse i Berlin, såkalt sentralclearing. De eneste unntakene var clearingen overfor Sverige, Danmark og Sovjetsamveldet. Her skulle clearingen fortsatt skje gjennom Norges Bank. Krigens gang førte til at avtalen med Sovjetsamveldet ikke fikk særlig anvendelse

Ved opprettelsen av Norges Clearinginstitut var det nødvendig å gjøre endringer i de bestemmelser som hadde regulert varebyttet med utlandet fra 20. mai 1940. Det skjedde ved en forordning fra Handelsdepartementet fra 6. november 1940. Bestemmelsen i denne forordningen lød:

”Betalinger av enhver art fra Norge til utlandet skal skje gjennom Norges Bank med mindre betalingene etter forordning av 6. november 1940 skulle skje gjennom Norges Clearinginstitut. Forordningen trådte i kraft 15. november.”

Alle som eksporterte varer fra Norge til utlandet og alle som importerte varer fra utlandet til Norge pliktet å gi beskjed til Tollvesenet, Postverket, Norges Bank og Norges Clearinginstitut og gi de opplysninger som ble krevet.

I forbindelse med behandlingen av clearingvirksomheten og varebyttet kom Finans- og tolldepartementets med en forordning 15. oktober 1940 som omhandlet endringer i lov om betalingsutjevning av 31. mai 1935 nr. 2 og tilleggslov av 13. mai 1938 nr. 4. Myndigheten som tidligere var lagt til Finans- og tolldepartementet, ble nå overført til Handelsdepartementet. Dette

førte likevel ikke til endringer i de bestemmelser som tidligere hadde vært bestemt av Finans- og tolldepartementet, men Handelsdepartementet sto nå fritt til å endre disse bestemmelsene ved en senere anledning.

Arbeidsfordelingen mellom Norges Bank og Norges Clearinginstitut

Etter opprettelsen av Norges Clearinginstitut i november 1940 ble arbeidet med de forskjellige clearingordninger overtatt av instituttet. Allerede fra 20. mai 1940 var utstedelse av eksport- og importlisenser underlagt Handelsdepartementet.

Samtlige lisenser for betalinger som skulle finne sted over clearing, mot dekning i fri valuta, sperrede tilgodehavender eller lignende, så som betalinger til dekning av immaterielle ytelser, fraktbeløp, forsikringsbeløp etc., skulle fortsatt gis av Norges Bank. Størsteparten av lisensene gjaldt betalinger til Sverige og Danmark. Med Danmarks Nationalbank og Sveriges Riksbank hadde Norges Bank avtaler om regulering av finansielle forpliktelser mellom landene.

Søknader om betaling av de ytelser som fortsatt skulle skje gjennom Norges Bank, skulle sendes Norges Bank på et fastsatt skjema og fylles ut i fem eksemplarer gjennom vedkommendes bankforbindelse. Saker av prinsipiell betydning, skulle Norges Bank forelegge for Clearingrådet. Samtlige tillatelser til å benytte reise- og studiemark samt gave- og understøttelsesmark skulle fortsatt gis av Norges Bank. Selve omsetningen av reise- og studiemark skjedde imidlertid gjennom valutabankene som hadde Norges Banks tillatelse til dette. Norges Bank skaffet valutabankene de nødvendige midler på Sperrmarkreiskonti i Tyskland ved salg av Vorzeugsspermark som Norges Bank overtok av norske tilgodehavender i Tyskland i form av bankinnskudd, verdipapirer, faste eiendommer etc. som skrev seg fra før 15. april 1932. Salg av billige mark til dekning av gave- og understøttelsesbeløp skjedde ved direkte overførsel gjennom Norges Bank i hvert enkelt tilfelle.

Lisensordningen - valutalisens måtte foreligge

Vanligvis var clearingavtalene koblet mot avtaler om varebytte. Med hjemmel i midlertidig lov om innførselsforbud m.v. av 22. juni 1934 bestemte Administrasjonsrådet 18. mai 1940 at adgangen til å importere varer og gjenstander av enhver art til de områdene som var besatt i Norge skulle være avhengig av at det ved innførselen ble lagt frem for tollmyndighetene en skriftlig erklæring fra Norges Bank om at de betalingsmidler som var nødvendige for dekning av kjøpesummen, ville bli stilt til rådighet av Norges Bank (det skulle foreligge en valutalisens).

Lisensordningen ble administrert av Forsyningsdepartementets direktorat for utenrikshandel. Direktoratet hadde fullmakt til å frita import fra enkelte land og import av enkelte varer og varepartier fra bestemmelsen om lisens. Disse bestemmelsene tok til å gjelde fra 20. mai 1940. Behandlingen av valutalisensene ble i slutten av september 1940 overført fra Forsyningsdepartementet til Handelsdepartementets lisensavdeling. Denne skulle være påstemplet av Handelsdepartementet og Norges Bank. Norges Clearinginstitut skulle påstemple lisensen hvis betalingen skulle gå over clearing. Det var imidlertid unntak fra bestemmelsen. Varer av tysk opprinnelse eller som kom fra områdene innen Det tyske rike (inkludert protektoratet Böhmen og Mähren) eller hadde gjennomgått en vesentlig bearbeidelse eller forarbeidelse skulle ikke omfattes.

Nå var det bare en direkte tosidig clearing med Sverige og Danmark. Den øvrige delen av Norges handel med utlandet skjedde via Deutsche Verrechnungskasse (sentralclearing), det gjaldt alle Norges clearingavtaler og ikke bare avtalen med Tyskland.

Når lisenser skulle vurderes, var det en klar forutsetning importen gjaldt nødvendighetsvarer. Det var også et krav at importøren hadde arbeidet i samme bransje tidligere. Varen ble først sendt fra utlandet når det forelå norsk innførselslisens og eventuell (hvis det var nødvendig) utførselslisens fra det andre landet. Importøren måtte legitimere seg for tollmyndighetene ved hjelp av lisensen. Ved betaling, som foregikk til importørens bankforbindelse, skulle det vedlegges en faktura, valutalisens og innførselsdeklarasjon. Sistnevnte skulle bevitne at varen var fortollet. Banken som kunne få flere innbetalinger fra sine kunder, skulle summere innbetalingene og vedlegge en sjekk på sum betalinger ved hver enkelt overføring. Alt dette ble kontrollert av Norges Clearinginstitut. Det vesentligste punkt i denne kontrollen var om det innvilgede varekvantum ble betalt og at det samme kvantumet også var fortollet. Kontrollen ble lettet ved at tollvesenet sendte et eksemplar av innførselsdeklarasjonen til Norges Clearinginstitut.

Eksporten ble behandlet på tilsvarende måte. Også her var det nødvendig med lisenser. Deutsche Verrechnungskasse sendte i sin tur kreditoppgaver til de forskjellige land.

Den første tiden etter at krigen brøt ut, var det også nødvendig å skille mellom gamle fordringer (fra tiden før krigsutbruddet) og nye fordringer. Gamle fordringer ble avregnet direkte mot vedkommende land, men slike fordringer overfor Belgia, Holland og Romania ble avregnet gjennom Deutsche Verrechnungskasse.

Kvoter for import

De aller fleste betalingsavtalene var nært knyttet til de kvoteavtaler for import som var avtalt for bestemte tidsrom. På norsk side arbeidet Varebyttene med slike spørsmål. Den ble opprettet av Administrasjonsrådet sommeren 1940. Selv om den var i virksomhet bare noen måneder, hadde den betydning for å få i gang utenrikshandelen etter okkupasjonen. Det var særlig eksportnæringene som trengte hjelp. Den tyske okkupasjonsmakten hadde hele tiden full kontroll over varebytteavtalene, og kunne hindre at det ble eksportert eller importert produkter som den selv hadde bruk for.

Gjennom 1941 ble det forhandlet om nye kvoteavtaler etter hvert som de gamle avtalene utløp. For noen land var det vanskelig å fastsette slike avtaler for et lengre tidsrom. Det gjaldt overfor Bulgaria, Kroatia, Generalguvernementet (del av Polen) og Romania. For disse landene/områdene var importørene og eksportørene henvist til å få i stand forretninger som eventuelt kunne få de respektive myndigheters godkjenning.

Et særskilt problem i varebyttet med Tyskland var at Wehrmacht innførte mye utstyr – for eksempel maskiner – over norsk clearing. Clearinghandelen var naturlig nok forbeholdt norske interesser, og okkupasjonsmaktens import var klart i strid med de avtalene som var inngått. Wehrmacht omgikk avtalene blant annet ved å bruke norske firmaer som stråmenn. Et notat i Clearing- og valutaarkivet i Norges Bank sier at "tyske myndigheter satte seg ut over sine egne bestemmelser, når dette var hensiktsmessig." Notatet slår også fast at en ofte ble møtt med "liten forståelse av de [norske]

forretningsdrivende og at mange firmaer uten samvittighetskrupler satte seg utover betalingsavtalen, når bare firmaet selv kunne tjene penger.”

Clearingkurser og clearingprovisjon

En sentral størrelse i verdsettelsen av eksport/import var valutakursen som skulle benyttes ved omregning av forpliktelser fra kroner til den aktuelle valutaen. Ordningen var her at det dels skulle brukes en fastsatt clearingkurs, dels kursen ved Oslo Børs. Clearinginstituttet sendte ut lister over de clearingkursene som gjaldt til enhver tid med opplysninger om hvordan kursene skulle brukes.

Handelsdepartementet bestemte 2. mai 1941 at clearingprovisjonen skulle settes til 3 o/oo. Den 18. november 1941 bestemte Handelsdepartementet at vanlig clearingprovisjon også skulle beregnes i tilfeller hvor det ble tillatt privatavregning utenom clearing. Forutsetningen var at vedkommende norske fordringshaver ble belastet med de samme clearingkostnader som hvis overførselen hadde skjedd over ordinær clearing.

Perioden etter 1945 - 1950

Norge den første tiden etter krigen

Under okkupasjonen ble håndhevelsen av valutabestemmelsene basert på Administrasjonsrådets midlertidige bestemmelser.

Valutaomsetningen i de første ukene etter frigjøringen var preget av en viss stillstand i påvente av nærmere bestemmelser og nye handels- og betalingsavtaler I et rundskriv fra Finansdepartementets fra slutten av juni 1945 bygget på kgl. res. om ”Nye bestemmelser om valutakontroll m.v.” I departementets rundskriv ble det gitt nærmere orientering om valutakontrollen. Banker og andre som skulle foreta betalinger til utlandet eller motta betalinger fra utlandet, måtte gjennom Norges Bank søke Finansdepartementet om nødvendig autorisasjon.

Tillatelsene som var gitt etter Administrasjonsrådets bestemmelser, falt nå bort. Nye autorisasjoner til valutabankene ble gitt etter at søknadene var godkjent. Etter hvert kom Norges Bank med nærmere regler i forbindelse med at Norges Bank sendte ut informasjon om betalingsavtaler med ulike land. Det ble også gitt nærmere retningslinjer for forsikringsselskapenes og patentbyråenes disposisjoner overfor utlandet. Også reisebyråene fikk retningslinjer, og det samme gjaldt fonds- og aksjemegleres kjøp og salg av verdipapirer i utlandet.

Etter hvert som de nye avtalene trådte i kraft, sendte Norges Bank ut veiledning til valutabankene om hvordan betalingene skulle utføres uten at Norges Bank ga lisens. På denne måten ble det gjennomført en forholdsvis sterk desentralisering av valutaomsetningen. På grunn av valutasituasjonen måtte valutakontrollen og lisenstildelingen i prinsippet opprettholdes, men valutabankene fikk områder hvor valuta kunne tildeles uten at Norges Bank ga lisens i det enkelte tilfelle. Betaling for vareomsetningen til og fra Norge skulle skje på basis av lisenser fra Forsyningsdepartementet.

Clearinginstituttet nedlegges

Virksomheten til Norges Clearinginstitutt fortsatte den første tiden etter freden. Den var da basert på clearingavtalene med Sverige og Danmark. I brev fra Finansdepartementet av 18. september 1945 ble det imidlertid opplyst at departementet i samråd med Norges Bank hadde bestemt at Norges Clearinginstitutt skulle avvikles under ledelse av Norges Bank. De garantier som Finansdepartementet på statens vegne hadde stilt overfor Norges Clearinginstitutt, skulle samtidig gå over fra Clearinginstituttet til Norges Bank.

Det ble gitt beskjed til Danmarks Nationalbank og Clearingnämnden i Stockholm om at Clearinginstituttet skulle avvikles. Av tekniske grunner måtte clearingoppdrag og clearingkorrespondanse den første tiden likevel foretas i instituttets navn. Opprinnelig gikk man ut fra at den endelige avviklingen av Clearinginstituttet skulle være ordnet pr 31. desember 1945, men det var først pr 1. oktober 1946 at instituttets virksomhet ble endelig nedlagt. Heretter skulle all korrespondanse og innbetalinger vedrørende clearing, sendes Valutaavdelingen i Norges Bank.

Betalings- og handelsavtaler inngås med land i Europa

De betalingsavtaler som ble inngått i 1945, bygget på samme modell som betalingsavtalen Belgias og Luxembourgs flyktningsregjeringer på den ene side og den nederlandske regjering på den andre siden inngikk i oktober 1943 i London. Tosidige betalingsavtaler var overenskomster mellom landene om å godta hverandres eller et tredje lands valuta som oppgjørsmiddel. Formålet med avtalen var å stabilisere valutaforholdene og lette betalingsoperasjonene mellom disse landene. Avtalen hadde bestemmelser som fastsatte valutakursen til avtalepartene i forhold til hverandre og som innrømmet hver av partene lettelse for betalinger (det vil si at det ble gitt kreditt) til det andre landet innen visse, fastsatte grenser. Innenfor de rammer som var trukket opp, skulle det ikke stilles noen sikkerhet og avtalepartene hadde heller ingen plikt til å konvertere sin gjeld ved bruk av gull eller annen valuta. Debitor hadde på den andre siden rett til å betale med gull og på visse betingelser også med fremmed valuta. Dersom det skjedde endringer i kursen til en av avtalepartene, ville det måtte foretas justeringer i de kredittbeløp som var avtalt. Det var også mulig for andre land å slutte seg til denne avtalen. Avtalen var heller ikke til hinder for at Belgia/Luxembourg eller Nederland sluttet seg til internasjonale avtaler som hadde som mål å stabilisere valutakursene. Ved avtaleslutningen var det visstnok også tanken å arbeide for en nærmere økonomisk og finansiell tilknytning mellom avtalepartene enn det som var vanlig i en betalingsavtale.

Betalingsavtalene adskilte seg fra clearingavtalene i første rekke ved at betalingene mellom to land ikke skulle skje gjennom en sentral instans (clearinginstitutt) og ved at det ikke skulle være tilnærmet balanse mellom eksport og import i forhold til det andre landet. En annen fordel med betalingsavtalene var at disse hadde innebygget et kredittlement. Dette ble kalt *plafonden*. Hver av partene i den to-sidige avtalen kunne gjøre bruk av denne hvis importen overskred eksporten. Avtalene løp gjerne for ett år av gangen. Noen ganger ble avtalene bare fornyet automatisk, i andre tilfeller skjedde det avtaleendringer, for eksempel i plafondene. Fraværet av den absolutte balansen mellom eksport og import som krevdes i clearingavtalene gjorde betalingsavtalene mer smidige.

Handelsavtalene hadde som målsetting å sikre markedsadgang og gode betingelser for eksportbedrifter. Handelsavtalene var et virkemiddel for å redusere handelsbarrierer i forhold til de landene avtalen var inngått med og for å øke norsk eksport av varer og tjenester.

Etter Tysklands sammenbrudd bortfalt de fleste clearingavtalene fra andre verdenskrig. Disse ble etter hvert avløst av betalingsavtaler og nye clearingavtaler. Clearingavtalene ble nå særlig inngått med land i Øst-Europa og land i Asia og Sør-Amerika. Disse clearingavtalene var som oftest kombinert med *varebytteavtaler/kompensasjonsavtaler*. I disse avtalene var det som oftest nedfelt hvilke type varer som skulle eksporteres eller importeres, og til hvilken verdi. Avtalene kunne også være mer generelt formulert. Med det som etter hvert (fra 1949) ble Øst-Tyskland ble det inngått en kompensasjonsavtale mellom Norsk Kompensasjonsselskap A/S og det øst-tyske selskapet Deutscher Aussenhandel. Det norske selskapet administrerte de varebytteavtaler og kompensasjonsordninger som Norge hadde inngått. Den opprinnelige avtalen med Øst-Tyskland omfattet varekontingenter (varepartier) angitt i US \$. Avregninger ble foretatt over Deutsche Notenbanks konto i Norges Bank. Avtalen med Bulgaria var opprinnelig også en kompensasjonsavtale.

Clearing- og kapitalavtaler med Sverige og Danmark fra krigstiden fortsatte uforandret de første månedene etter fredsslutningen.

Samlet var antall betalings- og clearingavtaler var langt høyere enn antall clearingavtaler før og under andre verdenskrig.

Tabell 3: Betalings- og clearingavtaler med mer i perioden 1945-1947

Avtale-motpart	Avtale inngått	Avtaletype	Betaling skjedde gjennom	Kredittbeløp ⁷	
				Norske kr	Utenl. valuta
Belgia	Årskiftet 1945/1946	Betalingsavtale		67,94 mill	600 mill bfr
Brasil	April 1946	Arrangement	Banco do Brasil S.A.	Betalinger skulle skje i £	
Danmark	Høsten 1945	Clearingavtale	Danmarks Nationalbank	41,4 mill	40 mill Dkr
Finland	27.11.1945	Clearingavtale	Suomen Pankki	500.000 \$	
Frankrike	Høsten 1945	Betalingsavtale	Gjennom valutabanker	25 mill	600 mill Frs
Hellas		Clearingavtale		Betaling skulle skje i £	
Island	Desember 1945	Betalingsordning			
Italia	1.8.1946	Clearingavtale	Det italienske clearinginstitut	6,0 mill	

⁷ Disse kredittene var gjeldende pr mars 1947.

Jugoslavia	30.8.1946	Clearingavtale	Den jugoslaviske sentralbanken		
Nederland	6.11.1945	Betalingsavtale	Gjennom valutabanker	37,4 mill	20 mill Hfl
Polen	31.12.1946	Clearingavtale	Den polske nasjonalbanken	1,5 mill	
Portugal	16.8.1946	Betalingsavtale	Den portugisiske sentralbanken		
Sovjetsamveldet	27.12.1946	Clearingavtale	Sovjets statsbank	1,0 mill	
Storbritannia	8.11.1945	Betalingsavtale			
Sveits	Desember 1945	Betalingsavtale	Den sveitsiske sentralbanken	5,8 mill	5 mill Sfrs
Sverige	Clearing avtale forlenget	Betalingsavtale	Sveriges Riksbank	41,4 mill	30,0 mill
Tsjekkoslovakia	13.12.1945	Betalingsavtale	Statni Banka Ceskoslovenska	8,4 mill	84 mill Kcs
Tyrkia		Oppgjørsordning			Betaling skulle skje i GB £
Ungarn	27.8.1946	Clearingavtale	Den ungarske sentralbanken		Betaling skulle skje i US \$

Det ble ikke ble inngått betalingsavtale med USA. Årsaken var at Norge i denne perioden mottok store gaver og fikk store lån fra Marshallhjelpens sivile og militære program. Vare- og kapitalstrømmene gikk kun en vei.

Norge: Betalings- og clearingavtaler inngått i 1947-1949

De avtalene som ble inngått i 1945/1946 løp enten uendret videre eller fikk enkelte justeringer i bestemmelsene i perioden 1947-1949. I denne perioden kom det også til enkelte nye avtaler:

Tabell 4: Nye betalings- og clearingavtaler i perioden 1947-1949

Avtale-motpart	Avtale inngått	Avtaletype	Betaling skjedde gjennom	
Argentina	Mars 1948	Avtale om opphevelse av sperring av norske midler		
Fransk sone i Tyskland	4.8.1947	Clearingavtale	Office du Commerce Extérieur de la Zone Francaise	
Sovjet-sone i Tyskland	19.2.1947	Clearingavtale	Garantie- und Kreditbank, Berlin	Avtalen ble ført i norske kroner
Tyrkia	7.3.1949	Betalingsavtale		
US/GB-sone i Tyskland	September 1947	Clearingavtale	Joint Export-Import Agency	
Vest Tyskland	1.10.1949	Betalingsavtale	Avtalen med US/GB/Fr sone avvikles	
Øst Tyskland		Kompensasjonsavtale	Deutsche Notenbank	Avtalen med Sovjet-sone avvikles
Østerrike	14.4.1947	Clearingavtale	Norske kroner skulle benyttes	

Betalingsordningene med utlandet bygget i denne perioden på de to-sidige betalings- og clearingavtalene som var inngått. Selv om disse avtalene var betydelig mer fleksible enn de clearingavtalene som ble benyttet før og under andre verdenskrig, var de langt fra ideelle. Det ble derfor arbeidet med å komme frem til mer multilaterale betalingsordninger (avtaler som var bindende overfor flere land). I november 1947 ble enkelte land enige om å inngå avtalen *Multilateral monetær kompensasjon*. Det var en teknisk ordning for bruk av det overskudd et land måtte ha overfor et annet til betaling av underskudd overfor et tredje land. Som et ledd i dette arrangementet mottok BIS månedlige oppgaver over de enkelte lands stilling vis-a-vis de andre deltakerne. Overskudd og underskudd ble avregnet overfor flere andre land samtidig i den utstrekning dette etter reglene var mulig.

I avtalen om *De inter-europeiske betalinger* som gjaldt for perioden 1949/50 (fra 7. september 1949) ble det innført et delvis multilateralt betalingssystem på den måten at underskuddslandene fikk en begrenset frihet til å disponere en del av sine trekkrettigheter overfor et hvilket som helst av de øvrige medlemsland i betalingssystemet. Norge var blant de land som undertegnet denne avtalen.

Perioden 1950 til 1970

Den europeiske betalingsunionen

Avtalen om *De intereuropeiske betalinger* var en forløper til ordningen under *Den europeiske betalingsunion (EPU)* som startet opp 1. juli 1950. Deltakere i Den Europeiske Betalingsunionen var:

Belgia-Luxemburg, Danmark, Frankrike, Hellas, Island, Italia, Nederland, Norge, Portugal, Vest-Tyskland, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tyrkia og Østerrike.

EPU bygget på et system hvor hvert enkelt medlemsland mottok og ga kreditt til Unionen innenfor rammen av nærmere bestemte kvoter. Da det allerede på forhånd var klart at enkelte land på tross av den tildelte kvoten ville komme skjevt ut i forhold til de øvrige medlemsland, ble det for disse landene fastsatt en såkalt utgangsstilling som skulle disponeres før kvoten ble benyttet (initialkreditt). Utgangsposisjonen ble for enkelte land, som Norge, gitt i form av en kredittposisjon, mens det for kreditorlandene ble bestemt at de skulle begynne med en debitorposisjon. Utnyttelsen av kvotene skulle avhenge av landenes nettooverskudd eller nettounderskudd overfor de øvrige medlemslandene. Hadde et land et nettounderskudd i forhold til de øvrige landene sett under ett, ville landet kunne trekke på sin kredittkvote i Unionen til dekning av underskuddet. Et overskuddsland måtte på sin side yte Unionen en kreditt tilsvarende nettooverskuddet. Hvis et underskuddsland utnyttet kvoten ut over de første 20 % av kvoten, måtte det også skje innbetaling av gull til EPU. Overskuddslandene fikk på tilsvarende måte overført gull fra EPU.

Utestående gjeld mellom medlemslandene ved Unionens oppstart 1. juli 1950 ble i de fleste tilfelle konsolidert og skulle nedbetales ut fra regler etter to-sidige forhandlinger mellom landene. De to-sidige avtalene som Norge hadde med mange land før opprettelsen av EPU, måtte ofte revideres slik at de ikke kom i strid med EPU-avtalen.

Ved etableringen av EPU bortfalt de to-sidige betalingsavtalene mellom EPU-landene. Med dette var det tatt et langt skritt i retning av å innføre konvertibilitet mellom medlemslandenes valutaer.

Norges stilling i EPU

Norge hadde stor nytte av sitt medlemskap i EPU, da vi importerte for langt mer enn vi eksporterte. I Norge var det et udekket behov for alt fra matvarer til teknisk utstyr, nye skip til handelsflåten, biler etc. Vår eksport besto som tidligere av diverse råstoff, fiskeprodukter og papir- og celluloseprodukter.

Fra ordningen startet i 1950 frem til slutten av 1955 var status for Norge:

Underskudd	270,1 mill \$
Renter	<u>8,5 mill \$</u>
Totalt underskudd	<u>278,6 mill \$</u>

Dette ble dekket inn på følgende måte:

Brukt av tilgodehavende før opprettelsen av EPU	0,4 mill \$
Brukt av utgangsstillingen i EPU	60,0 mill \$
Betalt kontant i gull og dollar	82,9 mill \$
Betalt kontant 25 % av konsolidert gjeld	12,8 mill \$
Betalt avdrag på konsolidert gjeld	8,2 mill \$
Mottatt kreditt fra EPU pr 31.12.1955	<u>114,3 mill \$</u>
Samlet inndeckning	<u>278,6 mill \$</u>

European Monetary Agreement (EMA) opprettes

Utover på 1950-tallet styrket økonomien seg i de fleste europeiske land. Mange mente nå at det ikke lenger var behov for å opprettholde den forholdsvis rigide ordningen en hadde under EPU.

Erstatningen kom i form av EMA (European Monetary Agreement, Den europeiske valutaavtale). Avtalen om EMA ble inngått 5. august 1955 i Paris. Deltakerlandene var: Østerrike, Belgia, Danmark, Vest Tyskland, Frankrike, Hellas, Irland, Island, Italia, Luxemburg, Nederland, Portugal, Spania, Sverige, Sveits, Tyrkia, Storbritannia og Nord Irland. EMA ble likevel først opprettet i 1958, og startet sin virksomhet 1. januar 1959. OECD administrerte European Monetary Agreement.

EMA la forholdene til rette for fri handel mellom medlemslandene og skulle arbeide videre mot full konvertibilitet mellom medlemslandenes valutaer. Til dette formålet disponerte EMA to ordninger: Land med betalingsbalanseproblemer kunne søke om kortsiktige lån i Det Europeiske fondet (European Fund) slik at de fikk gjort opp sine forpliktelser. EMAs multilaterale oppgjørsordning sikret dessuten at transaksjoner inngått mellom ulike medlemsland ble gjort opp på en slik måte at sentralbankene var sikret oppgjør i US\$ (eller gull) til en kurs som var kjent på forhånd.

Ved overgangen til EMA mistet Norge en automatisk kredittmulighet på ca. 40 millioner \$ i Den europeiske betalingsunion. Opphøret av Betalingsunionen innebar at Norge måtte betale en gjeld på 87 mill \$ i løpet av et visst antall år. EMA ga ingen muligheter for automatiske kreditter, men påla Norge å bidra med 15 millioner \$ til Det europeiske fond, som ble opprettet i tilknytning til EMA-avtalen. En fordel for Norge var at vi var et av de siste land som skulle innbetale sin andel.

Låneordningen under EMA fikk langt mindre betydning enn ordningene under EPU. Således var det ved utgangen av 1960 kun Island, Spania og Tyrkia som hadde lån i EMA. Den konsoliderte gjelden til EPU-landene var nedbetalt midt på 1960-tallet. På samme tidspunkt var det dessuten nedbetalt 2,7 millioner \$ på initialkreditten i EPU. Resten av gjelden skulle nedbetales frem til 1973.

EMA ble avviklet i 1972 med bakgrunn i de muligheter International Monetary Fund hadde for å bistå landene med betalingsbalanseproblemer.

Avtaler med land utenom EPU/EMA

Også etter at EPU var opprettet hadde Norge betalings- og clearingavtaler med flere land. Utover på 1950-tallet inngikk Norge også nye clearingavtaler med noen østeuropeiske land og land i Asia og Sør Amerika.

Tabell 5: Betalings- og clearingavtaler som løp etter opprettelsen av EPU/EMA

Avtale-motpart	Avtale inngått	Avtaletype	Betaling skjedde gjennom
Argentina	Mars 1948	Clearingavtale	Banco Central de la Republics Argentina
Brasil	28.9.1953	Betalingsavtale	Banco do Brasil
Bulgaria	16.7.1951	Kompensasjonsavtale	Banque Nationale de Bulgarie
Etiopia	28.3.1951	Betalingsavtale	State Bank of Ethiopia
Finland	27.11.1945	Clearingavtale	Suomen Pankki
India	3.9.1951	Betalingsavtale	Gjennom engelsk bank
Indonesia	12.1.1951	Betalingsavtale	De Nederlandsche Bank
Israel	6.4.1951	Betalingsavtale	Bank Leumi le Israel B.M.
Jugoslavia	30.8.1946	Clearingavtale	Bank Nationale de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie
Pakistan	22.5.1951	Betalingsavtale	Gjennom engelsk bank
Polen	31.12.1946	Clearingavtale	Narodowy Bank Polski
Romania	18.5.1954	Betalingsavtale	Banque d'Etat de la République Populaire Roumanie
Sovjet	27.12.1946	Clearingavtale	Sovjets statsbank
Spania	27.1.1951	Betalingsavtale	Instituto de Moneda Extranjera
Tsjekkoslovakia	13.12.1945	Betalingsavtale	Statni Banka Ceskoslovenska
Ungarn	27.8.1946	Clearingavtale	Ungarns sentralbank
Øst Tyskland	19.2.1947	Kompensasjonsavtale	Kammer für Aussenhandel der DDR

Betalinger til og fra India, Pakistan og Indonesia ble håndtert via EPU gjennom henholdsvis Storbritannias og Nederlands deltakelse der.

Importen fra disse landene varierte. Fra land i Sør Europa, Asia og Sør Amerika besto importen særlig av sydfrukt, epler, tobakk og grønnsaker. Importen fra de østeuropeiske landene varierte: Fra Polen ble det importert kull og sukker. Fra Sovjetsamveldet, Tsjekkoslovakia og Øst Tyskland kom biler, kjemikalier, sukker, maskiner og annet teknisk utstyr. Eksporten fra Norge besto til en stor grad av tradisjonelle norske eksportvarer som fisk og produkter fra treforedlingsindustrien. På første del av 1960-tallet hadde vi en noe spesiell eksportartikkel til Sovjetsamveldet. Den besto i at Norge påtok seg å bygge et kraftverk for Sovjetunionen ved Boris Gleb i Pasvikelva i Murmansk fylke.

For enkelte av de landene Norge hadde clearingavtale med, ble det avtalt at betalingene ikke skulle skje over clearing, men i fri/konvertibel valuta. Med Finland var det etablert en ordning med flere EPU-land, deriblant Norge, som tillot finske eksporttilgodehavender å bli konvertert i en annen EPU-valuta.

Utover på 1960-tallet ble omsetningen over disse avtalene stadig redusert. De siste betalingsavtalene ble avviklet på slutten av 1960-tallet. Dette skjedde gjerne på den måten at det ble avtalt nedbetalingsordninger med de land som fortsatt hadde clearinggjeld til Norge.

Tabell 6: Avviklingsår for de siste norske betalings- og clearingavtalene

År	Land
1957	Finland
1959	Spania
1960	Jugoslavia
1961	Israel
1962	Bulgaria
1962	Brasil
1965	Polen
1965	Romania
1965	Sovjetsamveldet
1965	Ungarn
1967	Tsjekkoslovakia
1967	Øst-Tyskland

Siste omtale av disse clearingavtalene i bankens årsberetning, skjedde i beretningen for 1966. Her fremgår det bl.a. at avviklingen av gjelden Øst-Tyskland hadde til Norge ikke var uten problemer. Handelsdepartementet hadde derfor i juli 1966 stoppet all ny eksportlisensiering til Øst Tyskland med øyeblikkelig virkning, inntil gjelden igjen kom ned på plafondgrensen. Ved årsskiftet 1966/67 var gjelden igjen under denne grensen og avtalen ble avviklet kort tid etter dette.

Oppsummering

For mange er clearing- og betalingsavtalene Norge hadde med andre land fra midt på 1930-tallet og frem til slutten av 1960-tallet et ukjent kapittel i norsk økonomisk historie. For Norges del var clearingavtalene frem til 1945 i første rekke begrunnet ut fra et ønske om å verne valutareservene. I årene etter Den andre verdenskrig var begrunnelsen i hovedsak å sikre kapital til det gjenreisingsbehov som hadde oppstått og dessuten å sikre betaling for norsk eksport. Clearingavtalene kunne imidlertid være til hinder for en effektiv handel mellom ulike land. Noen ganger førte clearingavtalene også til at Norge måtte importere varer som vi produserte billigere selv. Ordningene krevde dessuten et omfattende og dyrt byråkrati som måtte betales av importører og eksportører.

Da de viktigste gjenreisingsbehovene var gjennomført, ble avtalene avviklet, først med de vesteuropeiske landene, og noe senere med land i Øst Europa og enkelte land i Sør-Amerika og Asia. Avviklingen betydde at det igjen ble anledning til fritt å importere fra og eksportere varer til andre land.

Litteratur om clearing:

Cassel, Gustav: I förnuftens tjänst, Stockholm 1940

Eicke, Rudolf: Warum Aussenhandel?, Berlin 1939

Einzing, Paul: The Exchange Clearing System, London 1935

Fisk, Harvey E.: The Inter-Ally Debts, New York, 1924

Friis, Finn: "Clearing", studentoppgave NHH 1943

Greiff, Walter: Die neuen Methoden der Handelspolitik, Berlin 1934

Gøtrik, H. P.: "Samhandel under Clearingforhold", Nationaløkonomisk Tidsskrift, København 1940

Hoffman-Burges: Clearing und Kompensation im internationalen Warenverkehr, Berlin 1935

Innst. O. nr 32 1935: "Innstilling til finans- og tollkomitéen om utferdigelse av lov om betalingsutjevning"

Jaccard, G.: De l'incidence juridique du clearing, Zürich 1934

Jahn, Gunnar: "Moderne handelspolitikk og clearing", Statsøkonomisk tidsskrift" 1937

Johansen, Petter Fr.: "Clearing", studentoppgave NHH 1941

Keynes, John Maynard: Economic Consequences of Peace, London 1919

Kielland, Gabriel: "Fra fri valuta til clearing", Johan Grundt Tanums Forlag, Oslo 1945

Kroyman, Kurt: Clearing und Kompensation im Aussenhandel, Hamburg 1934

League of Nations: Commercial Policy in the Interwar Period

League of Nations: Enquiry into Clearing Agreements

League of Nations: World Economic Survey

Lemkin, Raphaël: Valutereglering och clearing, P. A Norstedt & Söner, Stockholm 1941

Lossos, Harald: Bilanz der deutschen Devisenbewirtschaftung, Jena 1940

Luckas, Hans: Theorie der Devisenzwangswirtschaft, Jena 1940

Norges Bank: Den tysk-norsk clearing, En veiledende og orienterende oversikt, Oslo 1935

Norges Bank: Årsberetninger 1933-1967

Nyboe Andersen, Poul: Fra Guldfod til Clearing, København 1942

Ohlin, Bertil: Utrikeshandel och Handelspolitik, Stockholm 1941

Om ratifikasjon av en avtale om intereuropiske betalinger og kompensasjoner, underskrevet i Paris 16. oktober 1948.

Ot.prp nr 35 1935: "Om utferdigelse av en lov om betalingsutjevning"

Roll, Erik: "Bytte eller utbytte. Den norsk-tyske bilateraliseringen og clearingavtalene 1931-35", hovedfagoppgave i historie NTNU, Trondheim 2004

Rooth, Ivar: Planer för internationellt monetärt samarbete efter kriget, Stockholm 1944

Schneider, Kurt: Der Welthandel im Clearingverkehr, Berlin 1938

Schneider, Kurt: Der Welthandel im Clearingverkehr, Carl Heymanns Verlag, Berlin

Sinding, Thomas: Pengevesen og Konjunkturer, Oslo 1942

St.prp. nr 107/1948: Om Stortingets samtykke til å inngå en avtale med Amerikas forente stater om økonomisk samarbeid i forbindelse med det europeiske gjenreisingsprogram

St.prp. nr 62/1948: Om fullmakt til å ta imot dollarvaluta under det europeiske gjenreisingsprogram

St.prp. nr 78/1948: Om ratifikasjon av en overenskomst om europeisk økonomisk samarbeid, underskrevet i Paris 16. april 1948

Thon, Eivind: Krig og penger, Oslo 1942

Torsvik, Tomas: "Clearing i praksis", studentoppgave NHH 1941

Verlag für Recht und Gesellschaft, Basel: Das Devisenrecht Europas

Vinell, T.: Svensk utrikeshandel i kristid, Stockholm 1943